

XIX. YÜZYILDA İSTANOS ÖZELİNDE GÜNEYBATI ANADOLU'DA TARIM İŞÇİLİĞİ ve ORTAKLIK*

*Tuba Meryem YILDIZ***

Öz: Osmanlı idarî teşkilatında köklü değişikliklerin yapıldığı II. Mahmut döneminde merkezî idarenin yeniden tesisi amacıyla âyanın ortadan kaldırılması, yeni bir ordu kurulması ve taşrada teşkilatlandırılması, eyalet ve sancakların bu yeni duruma göre düzenlenmesi iktisadî kaynak bulunmasını gerektirmiştir. Bu amaçla yapılan mal, mülk ve arazi sayımları sonucu temettuat defterleri ortaya çıkmıştır. Makaleye esas oluşturan kaynaklar, H.1256-M.1840 yılına ait Teke sancağı Antalya kazasına bağlı İstanos (Korkuteli) nahiyesi köylerini havi üç ciltlik veya üç ciltten oluşan temettuat defterleridir. Söz konusu defterlerde bölge tarımına ait bilgiler de yer almaktadır.

İstanos'ta tarım faaliyetleri; toprağın köylüler üzerinde olduğu kendine yeterli küçük tarım işletmeleri yanında ortaklık, kiracılık, toprağı olmadığı halde zirâî kazancı bulunan köylüler ve tarım işçiliği gibi uygulamaların devam ettiği bir zeminde şekillenmiştir. Makale, İstanos nahiyesinde ortaya konulan bu tür zirâî faaliyetlerin nahiye tarımı içindeki yerlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ilk olarak nahiyenin on dokuzuncu yüzyıla kadarki vaziyeti, on dokuzuncu yüzyılda yerel eşrâfın etkinliği, bölgedeki nüfuz mücadelesi ve köylerin durumu ele alınmıştır. Devamında İstanos'ta köylülerin birbirlerinin tarlalarında yaptıkları ortaklık ve kiracılık, yerel eşrâfın tasarrufunda olan veya padişah vakıflarından olup yerel eşrâfa kiralanan arazilerde topraksız köylü tarafından icra edilen zirâî faaliyetler incelenmiştir. Son olarak hizmetkar, kethüda, rençber, gündelikçi gibi hizmet gruplarının durumu tesbit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Teke Sancağı, İstanos, tarım işçiliği, ortaklık.

Agricultural Labor and Partnership in the 19th Century İstanos of Southwestern Anatolia

Abstract: In the period of Mahmut II, fundamental changes in Ottoman's administrative organization such as the elimination of the notables in order to re-establish the central administration, the establishment of a new army and its organization in the provinces, and the arrangement of the provinces and sanjaks according to this new situation required economic resources. Books of Registrars emerged as the result of property and private and state land counts. The sources consisting the base of the article, is the collected three volume books of registrars including the villages of İstanos District, part of the Antalya administrative district of Teke Sanjak from the year H.1256-B.C.1840.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 21.01.2021 - 27.10.2021

Bu makale Prof. Dr. Fahrettin Tızlak danışmanlığında yapılan "1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'ün İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Dr., tubameryem.yld@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9257-2556.

Agricultural activities in Istanos were shaped by practices such as the existence of small recorded peasant land alongside with self-sufficient small agricultural enterprises, partnership, tenancy and landless villagers having agricultural income as well as daily agricultural labor. The purpose of the article is to determine agricultural activities and their situation in the Istanos agriculture.

The study, primarily discusses the situation of the sub-district until the nineteenth century; the activity of the local notables in the nineteenth century; the struggle for influence in the region and the situation of the villages. Then it examines, the partnership and tenancy of villagers at each other's fields in Istanos; at the agricultural activities carried out by landless peasants on lands owned by local notables or leased from sultanic foundations to local notables. Finally, it analyses, the status of service groups such as servant, kethüda, rençber and daily worker.

Keywords: Teke Sanjak, Istanos, Farmhand, Partnership.

Giriş

Osmanlı Devleti, ilk fetihlerle bünyesine dahil ettiği arazileri İslâm hukukunun belirlediği mülk ve mîrî topraklar şeklinde ele almış (Cin, 1966, s. 749), devlet tarafından örfî hukuk alanının geniş biçimde kullanılmasıyla mîrî arazi rejimi teşekkül ettirilerek bu tür topraklar yaygınlaştırılmıştır. Mülk topraklardan ayrı, rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete, kullanım hakkı tasarruf sahibine bir kira akdi çerçevesinde devredilen arazi olarak telakki edilen bu arazilerin kullanım koşulları devlet tarafından tayin edilmiştir (Barkan, 1980b, s. 294; Üçok, 1944, s. 344). Tımar sisteminin fethedilen bölgelerde uygulanabilmesi için eyaletlerdeki tüm gelir kaynaklarının tespiti amacıyla yapılan tahrirlerin ardından bu topraklar has, zeamet ve tımar şeklinde tasnif edilerek kaydedilmiştir. Mufassal tahrir defterlerinin başına bunlarla ilgili kanunnameler konularak köylülerin buna göre vergilerini ödemeleri, anlaşmazlıkların bunlara bakılarak çözülmesi sağlanmıştır (İnalçık, 2004, ss. 112-113). Köylünün bu konudaki tasarrufu daimî ve irsî bir kiracılık mukavelesi şeklini almıştır. Bu mukavele kapsamında köylü, bir çift öküze işlenebilecek ve bir çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükteki bir çifti, peşin bir kirayı sipahi veya emîne vererek kiralamıştır (Barkan, 1980b, s. 294; Akdağ, 1995, s. 192).

Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomik ve idarî açıdan temel kurumu vaziyetinde bulunan tımar sistemi çerçevesinde bu topraklar; gelirlerine, vazifelerine, mülk olup olmamalarına göre çeşitli sınıflara ayrılmışlardır. Tımar sahibinin yerine getirdiği vazifelere göre tımarlar; eşkinci, müstahfız ve hizmet tımarı olmak üzere üçe ayrılmıştır ki bunlardan eşkinci tımarları, çağrıldıkları zaman cebelileriyle birlikte alaybeyinin sancağı altında sefere katılmakla mükelleftirler. Tımarların ekseriyeti bunlardan oluşmuştur (Üçok, 1944, ss. 536-539). Tımar sisteminin taşrada idarî yapıyı da şekillendirdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde temel idarî birim olan sancak nahiye denilen askerî-idarî ve kaza denilen kazaî-idarî birimlere ayrılmıştır (Armağan, 2011, s. 275). Bu kapsamda tımar nahiyeleri,

tımar sisteminin uzantısı olan ekonomik-askerî birer birim olarak ortaya çıkarken, yaya ve müsellemler gibi geri hizmet teşkilatı sancak temelinde teşkilatlandırılmıştır (Gökbilgin, 2001, s. 37). Bu teşkilatlar, bölgedeki Yörük teşekküllerinin ocaklar halinde düzenlenmesini ve zamanla köy haline gelmelerini sağlamıştır (Emecen, 2003, s. 178). İstanos nahiyesi, burada tarif edilen duruma uygun olarak müsellemler teşkilatının yer aldığı ve aynı zamanda konar-göçer Yörüklerin yoğun olarak yerleştiği nahiyelerdendir (Karaca, 2009, s. 190; Yıldız, 2018, s. 100).

16. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre Teke sancağı askerî-ıdarî bakımdan Antalya, İstanos, Kürt, İğdir, Muslu, Karahisar-i Teke, Bağovası, Mükerrerem Gömü, Elmalı, Kaş, Kalkanlı adı altında 11 nahiyeye, kazaî-ıdarî bakımdan ise Antalya, Elmalı, Kaş, Kalkanlı, Karahisar-i Teke kazaları adı altında 5 kaza bölgesine ayrılmıştır (Armağan, 2011, s. 275). Sözü edilen askerî teşkilatların giderek önemlerini kaybetmeleri üzerine donanmada kürekçilik, tersanede hizmet ehli gibi geri hizmette kullanılmalarının ardından 1582 yılında Hamid ve Teke sancakları piyade ve müsellemlerinin reaya yazılması istenerek teşkilatın kaldırılması söz konusu olmuştur. Bu topraklar mensûh müsellemler çiftliklerine çevrilmiş, bundan sonra da tımar ve zeamete kaydedilerek ocak mensupları muafiyetlerinden arındırılıp raiyyet kabul edilmiştir (Karaca, 2009, s. 211)¹. İfade edildiği üzere İstanos nahiyesi, büyük oranda bu yapı içerisindeki yerini almıştır². 1840 temettuat kayıtlarında bu dönüşümü işaret eden *eşkinici tımarı*, *eşkinici zeameti* ifadelerinin kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Nahiyeye bağlı köyler arasında eşkinici tımarı, eşkinici zeameti, eşkinici mensûhatı gibi hükümete intikal eden tımarlar ile kale neferlerine ait tımarlar, az sayıda cami ve medrese gibi yapılar için vakfedilmiş arazilerin bir arada bulunduğu görülmektedir (Yıldız, 2018, ss. 100-103).

Tımar sistemi, toprakların işlenmesi ve elde edilen artı üründen sağlanan kazancın dolaylı olarak hazineye aktarılması, daha doğrusu hizmet ve vergi olarak yerinde dağıtılması idi. Ancak bunun gerçekleşmesinde merkez-çevre ilişkilerinden konar-göçer Türkmenlere, esnaftan taşra teşkilatında kendilerine yer açan âyan ve yerel eşrâfa kadar her zümrenin -bu artı üründen pay elde etmek konusunda- doğrudan ya da dolaylı taleplerini devletin bir dengede tutması gerekmektedir (Quataert, 2006, s. 450). Bu dengenin bozulmasından doğan siyasî, sosyal, iktisadî sebeplerle beslenerek büyüyen bazı sosyal hareketlerin, üretimi nasıl olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bazı köyler, isyanlara dayalı sürgünler nedeniyle harap ve hali kalmışlardır. Bunlardan en önemlisi, 1511 yılında merkezi Teke yöresi olan Şah Kulu Baba Tekeli isyanıdır. İsyanı başlatan

¹ Teke sancağındaki müsellemler ocaklarıyla ilgili olarak ayrıca bk. Behset Karaca. (2002). *XV.-XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

² Müsellemlerin Anadolu eyaletinde en yoğun bulunduğu yerlerden biri Teke sancağı idi. Bu sancakta müsellemler; Bağovası, Milli, Kaş, İğdir, Bayındır, İstanos, İmecik gibi adlarla kaydedilmişlerdir (Karaca, 2009, s. 190).

bu zat, İstanos nahiyesi köylerinden Yalın köyü ahalisindedir. Hasan Halife adındaki Şah İsmail taraftarlarından birinin oğlu olup Teke-ili'nde Türkmenler arasında faaliyet göstermiştir. Bu isyanda Antalya kadısı öldürüldüğü gibi Kızılkaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu taraflarındaki ahali de büyük zarar görmüş; isyanın bastırılmasının ardından burada bulunan Şahkulu taraftarları Modon ve Koron adalarına sürgün edilmiştir (Uzunçarşılı, 1983, ss. 230, 231). İsyanda rol oynayan güçler arasında konar-göçer Türkmenler kadar tımarlı sipahilerin de etkili olması toprak rejiminde meydana gelen sarsıntıların etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu olayda da köylerin boşaldığı ve tarımsal üretimin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Tahrir kayıtlarında İstanos nüfusundaki azalma, bu isyanla ilişkilendirilmiştir (Karaca, 2002, s. 134). Köylerin boşalması köylülerin çiftbozan olmalarının, köylerin boz ve hali kalmasının sebeplerinden biri de Celalî isyanlarıdır (Akdağ, 1999, s. 251). Memleket genelinde felakete neden olan bu durumdan Teke bölgesi de etkilenmiş; Alanya, Manavgat, Isparta ve Antalya; suhte isyanlarından çok zarar görmüştür (Akdağ, 1999, ss. 199-200). Ayrıca kötü hava koşullarından kaynaklanan kıtlıklar ile bütün Akdeniz bölgesinde olduğu gibi Osmanlı mahsulünde de azalma meydana gelmesi ve eşkıyalık hareketlerinden dolayı güvenliğin sağlanamaması gibi sebeplerle 17. yüzyılda Amasya, Tokat, Kayseri gibi yerleşim birimleri, önemli ölçüde nüfus kaybına uğramıştır (Faroqhi, 2002, s. 192). Bunlara paralel olarak taşra teşkilatında meydana gelen bazı dönüşümler, bu arazilerle ilgili yeni durumları beraberinde getirmiştir.

Avrupa'nın tarım ürünlerine talebinin artması ile âyan ve yerel eşrâfın mîrî arazi üzerindeki etkinliğini artırma mücadelesine girişmesi, aynı zamana denk gelmektedir (İnalçık, 1996, ss. 23-26). 18. yüzyıla gelindiğinde saray çevresi ve ileri gelen devlet görevlilerine verilen arpalıkların sayısı artarken, arpalık olarak verilen sancakların sahipleri yerlerine gitmeyerek mütesellim tayin etmeye başlamışlardır. Mütesellimler, sancağın güçlü yerel ailelerinden gelen kimseler oldukları için merkeze karşı eyaletlerde yeni bir idareci sınıf olarak ortaya çıkmışlardır. Bu sistem, 18. yüzyılda iyice yerleşmiş ve birçok sancak, bu şekilde idare olunmuştur. Tımar sisteminin bozulması, hasların iltizama verilmesi, tımar ve zeametlerden boşalan arazilerin mukataa haline sokulması ve mültezimlere ihale edilmesi ile taşrada tımarlı sipahiler ile sancakbeyleri, yerlerini bu kişilere bırakmışlardır (Yücel, 1974, ss. 695, 696). Böylece mütesellimler, giderek bölgelerinde hâkim duruma gelmişlerdir. Teke mütesellimliğini elinde bulundurarak Teke bölgesinde oldukça etkin bir güç halinde varlığını sürdüren sülâle, Hacı Osmanoğulları olarak da bilinen Tekelioğulları'dır. Bu aile, kırk yıl boyunca bölgeye hükmetmiştir. Ailenin en tanınmış üyesi, Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'dır. Haksız ve büyük servet biriktiren, şan ve şöhreti devletin malûmu olan Hacı Mehmet Ağa merkezin takip ettiği mütesellimler arasındadır (Tızlak, 2002, ss. 239-241; Halaçoğlu, 2002, ss. 20-24).

Teke yöresinde yapılan zirâî faaliyetlerin tarımın ticarileşmesi konusunda bir katkı yapıp yapmadığı, bu üretimden kazanç elde eden kesimlerin Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesi meselesine katılıp katılmadığı gibi temel sorular makalede kullanılan ana kaynaklarda erişilebilecek bilgiler arasında değildir. Yalnız yapılan çalışmalara bakıldığında, bölgede üretilen üründen daha çok pay almaya yönelik bir mücadele dikkati çekmektedir. Hacı Mehmet Ağa'nın tımar arazilerine gösterdiği ilgi, bununla ilgili fikir vermektedir. Onun servet kaynakları arasında Teke sancağında bulunan tımar arazileri de yer almaktadır. 1802 yılında Derya kalemi tımarlarından boş, sahipsiz, mutasarrıfları ölen veya Levent Çiftliği zabitleri ile mütekaaitlerine verilen çeşitli türde sayıları 137'yi bulan tımar ve zeametleri, hasılatlarını mühürlü defterleriyle birlikte göndermesi şartıyla uhdesine aldığı görülmektedir (Halaçoğlu, 2002, ss. 19-20). 1808'de Denizli Hassını elde etmiş ise de bu hass için taahhüt ettiği zahireyi İstanbul'a gönderemediğinden Denizli iltizamı elinden çıkmış, 1809'da tekrar burayı elde etmiştir. Oğlu İbrahim'in gayretleriyle sancak dahilindeki bütün *eşkinci zeamet ve tımarları* ile Antalya kalesi muhafızlarına ait -ki bunlar arasında İstanos arazilerinin bulunduğu yukarıda ifade edilmişti- gedik tımarlar da ailenin eline geçmiştir (Halaçoğlu, 2002, ss. 19-20). Mütesellimin bölgedeki faaliyetleri devam ederken bir yandan da olageldiği gibi sancak gelirlerinde devletin talepleri söz konusudur. 1809 yılından başlamak üzere devlet, Teke sancağı idaresinden İstanbul'un iaşesi için zahire tedariki talep etmektedir. İstanbul'un iaşesi, devletin öncelikli meselelerinden olup Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar nedeniyle Balkanlar, kuzey Karadeniz ve Tuna havzası gibi zahire tedarikinde önemli bölgelerin iflasıyla Akdeniz adaları ve sahil bölgelerinin ve Teke sancağı ile Antalya limanının bu anlamdaki önemi artmıştır. Avrupa'da yaşanan Koalisyon Savaşları sonucunda çok sayıda Avrupalı tüccar, Akdeniz ve Karadeniz sahillerine akın etmiştir (Dinç, 2019, ss. 294-295). 1810'da Sırp isyanı ve Rusya ile savaş nedeniyle zahire ihracı, kat'i sûrette yasaklanmıştır. Teke sancağına gönderilen emirlerde İstanbul'da zahire sıkıntısı çekildiği, ferman olmadan gemiler ve adalara zahire verilmesinin yasak olduğu, bazı vurguncuların bunu ihlal ettiği bildiriliyordu. Hacı Mehmet Ağa hakkında da böylesi ihlallere dair iddialar mevcuttu. 1811 tarihinde zahire mubayaası, Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa uhdesine verilmiştir (Dinç, 2019, ss. 294-295).

Devletin asker ve sefere katılma gibi taleplerini oyalama taktiği ile yerine getirmemesi, devlet adına topladığı gelirleri zamanında ve tam olarak göndermemesi sebepleriyle II. Mahmut'un takibinde olan Hacı Mehmet Ağa, Kadı Abdurrahman Paşa'nın yakalanması ve idam edilmesi konusunda kendisinden beklenmeyen bir sürat göstererek bu görevi yerine getirmiştir. Ancak aslında devlet katında değer verilen Kadı Abdurrahman Paşa'nın bu şekilde öldürülmesi II. Mahmut'un mütesellime kin duymasına sebep olmuş, Kadı Paşa'nın muhallefatına el koyması padişahın sabrını taşırılmıştır. Yakalanması için karar verileceği sırada eceliyle öldüğü haberi gelmiştir (Tızlak, 2002, s. 246;

Halaçoğlu, 2002, ss. 31-32). Bundan sonra mütesellimliğin kendisine verilmesini isteyen, isteği reddedilince Antalya kalesinde devlete isyan eden (1812-1814) oğlu İbrahim Bey, uzun uğraşlar sonucu yakalanarak idam edilmiştir (Tızlak, 2002, ss. 244-252; Halaçoğlu, 2002, s. 61). Öte yandan zahire mubayaası devam etmiş, 1811-1812 yıllarının daha sonra yapılan muhasebesinde 2633 kile buğdayın Tekelioğlu İbrahim Bey tarafından alıkonulduğu belirlenmiştir (Dinç, 2019, s. 295).

İsyandan sonra geri kalan aile fertleri de Selanik taraflarına sürgün edilmiştir. Tekelioğullarının muhallefatinin mîrî için zabtı ve tahriri ile görevlendirilen Vahit Efendi, 1814'ten itibaren vezâret rütbesiyle Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Vahit Paşa merkeze gönderdiği raporlarda halkın çift sürececek öküzü bile kalmadığını, bunun devlet tarafından temin edilmesinin gerekli olduğunu, halkın ağnam vergisini ödeyemeyeceğini bildirmiştir. 1813 ve 1814 yıllarında bölgede meydana gelen kuraklık, isyanın kötü etkileri ile birleşince ahali büyük sıkıntı içine düşmüş ve olaylar sırasında köylüler, yerini yurdunu terk etmiştir (Tızlak, 2002, ss. 244-252). Bu sırada devletin İstanbul'un zahire ihtiyacı için mubayaa emri, 1815 yılında Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Vahit Paşa'ya hitaben yazılmıştır (Dinç, 2019, s. 295). Bölgenin yaşadığı sıkıntılara rağmen devletin ihtiyacı dolayısıyla isyanın hemen ardından zahire talebinde bulunmakta devam etmesi, köylünün omuzlarına binen yükün ağırlığını göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul için talep edilen zahire mubayaası, 1815-1826 yıllarında devam etmiştir (Dinç, 2019, ss. 295-299).

1825 yılında Teke mutasarrıfı Niş muhafızı vezir Hasan Paşa olup, resmî bir kayda göre İstanos mukataa olarak onun tasarrufuna verilmiştir (Yıldız, 2018, s. 14). 1831 yılı tevcih listelerine göre Anadolu, Sivas, Maraş, Adana Eyaletleri Mukataat Hazinesi'ne bağlı bulunmakta ve valileri buraca atanmaktadır. Teke ve Hamid sancakları da bunlar arasında bulunmaktadır (Çadırcı, 1987, s. 1227). Devletin zahire ile ilgili talepleri karşılanmaya devam edilmiştir. 1840 yılında ordunun lazımesi için gerekli buğday ve arpa, Antalya mutasarrıfı Ali Bey tarafından Antalya Limanı'ndan İstanbul'a gönderilmiştir (Yıldız, 2018, s. 103).

1. 19. Yüzyılda İstanos Köylerinin Durumu

Teke sancağında yüzyılın başındaki mücadeleyle ortadan kaldırılan Hacı Mehmet Ağa'nın yerini -güç ve etkinlik açısından- bu aileden olmayan başka bir Mehmet Ağa; Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa almıştır. Onun da genellikle mütesellim ve voyvodaların göreve atanırken kullandıkları Dergâh-ı Alî Kapucubaşısı unvanını taşıdığı ve hanedandan olduğu görülmektedir. Bu kimse İstanos'un birkaç köyünü de çiftlik olarak tasarrufu altına alacaktır (Yıldız, 2018, ss. 100-103). Sözü edilen bu tasarruf haklarının ne kadar geriye gittiğini tam olarak tespit etmek mümkün değilse de İstanos'un bazı köylerinde üretilen artı

ürüne yerel eşrâftan ağaların söz konusu yıllarda ortak oldukları kesindir. Yukarıda bahsedilen Hacıosmanoğlu ailesinin yönetimi sırasında bu köylerin onların iltizam ettiği köylerden olması kuvvetle muhtemeldir. Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa'nın buradaki hakimiyeti, isyan yıllarını takip eden dönemde başlamış olmalıdır. Bu köylerin yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı boz ve hali köyler olmaları sebebiyle adı geçen kişi tarafından şenlendirilmiş olması mümkün olduğu gibi çeşitli yollarla köylülerin elinden arazilerinin alınmış olması da mümkündür. Kesin olan bu köylülerin toprak sahibi olmadıklarıdır. 1840 ve 1844-45 temettuat kayıtları karşılaştırıldığında bazı köylerin aynı tasarruf biçimlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Hacı Bekir Ağazade Hacı Mehmet Ağa'nın tasarrufundaki köylerden Dat köyü bunlardan biridir. 1840 yılında köy, *zeamet* notu düşülmekle birlikte *Hacı Mehmet Ağa'nın Çiftliği* biçiminde kaydedilmiştir. 1844-45'te açıkça onun çiftliği yazılmış olan Yeleme, Leylek, Köseler köylerinin eski mevkilerine istinaden *eşkinici tımar ve zeamet* ifadeleri devam etmektedir. Burada ağalarla ortak ekime işaret eden şey, köylülerin üzerlerinde toprak kaydı bulunmamasına rağmen topraktan kazançları olmasıdır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 9664). İstanos köylerinden Kemerağzı köyü, çeltik mukataası olarak kaydedilmiştir ve buradaki çiftlik uygulaması fiilen 1840'ta mevcuttur. Köydeki uygulama aynı mutasarrıflarla 1844-45'te devam etmektedir (Yıldız, 2018, s. 101). Karakuyu'nun bir paşa yakınına ait ve arazisi köylülere kiralanan bir köy olduğu ikinci temettuat kayıtlarından öğrenilmektedir. İlk kayıtlarda ise köyde topraksız zirâî kazanç tespit edilmektedir. Çukurca köyü, 1840 kayıtlarında hanedandan Mehmet Bey'in olup tarlaları için *çiftlik ta'bîr olunur tarla* yazılmıştır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664). İkinci kayıtlarda onun tasarrufu devam etmektedir ama Şeyh Ali Ağa ile müşterek tasarrufu söz konusudur (Yıldız, 2018, s. 101). Manay köyü de yine *eşkinici tımarı* kaydının yanı sıra *çiftlik-i mezbûr Murtınalı Mehmed Emin Beyin çiftliğidir* şeklinde kaydedilmiştir. Mîrî arazinin devlet kontrolüne alınmasının bir yolu olarak, tımar arazilerinin vakfedilmesi II. Mahmut döneminde devam etmiştir. 1840 yılında Karadığın köyü Evkâf-ı Hümayûn Çiftlikâtından olup 1844-45'te yerel eşrâfın tasarrufunda bir çiftliktir (Yıldız, 2018, s. 102). 1844-45 temettuat kayıtlarında İstanos'ta II. Mahmut ve Hamidiye vakıflarına bağlı 5 köy bulunmakta ve bu köyler, vakıf hukukuna uygun olarak yerel eşrâfa kiralanmaktadır (Yıldız, 2018, ss. 100-103). Bu köylerdeki ekim faaliyetlerine aşağıda değinilecektir.

İstanos nahiyesinde olduğu gibi Teke sancağının önemli kazalarından Elmalı'da da bir kısım araziye Elmalı ve Antalya'da etkin olduğu bilinen İdriszâdelerin ve bir takım yerel eşrâfın hâkim olduğu ve Çiftlik-i Cedîd, Avlan Çiftliği, Beyler gibi köylerde toprağı olmayan köylülerin ortakçılık yaptığı tespit edilmiştir (Durgun, 2014, ss. 199-200).

Söz konusu köylerdeki zirâi faaliyetleri ayrıntılı olarak ele almaya başlamadan önce bir hususa daha değinmek gerekmektedir. Teke yöresinde 1853 yılında çıkan ve gerekçesi tahıl olan bir isyan dikkati çekmektedir. Bu isyanı ortaya koyan ve konu alan çalışmaya göre Antalya merkezde çıkan isyanda kaymakam konağını basan isyancılar, kaymakam ile müftüyü tartaklayarak hakaret etmişlerdir. İsyan sırasında tüccara ait tahılın bir bölümü iskeleden denize dökülmüş, kalanı ise rayici 20 kuruş olduğu halde 12 kuruştan yoksullara satılmıştır. İsyancıların sonraki hedefi Moralı tahıl tüccarları ile ortakları olan İngiliz konsolos vekilinin konakları olmuş; vekili Antalya’da ticaret yapmaması konusunda uyarılmışlardır. İsyancıların isteklerine uygun olarak yeni bir sancak meclisi oluşturulurken İstanbul için hazırlanan mazbatada olayların nedeni, kentte yapılan “tahıl vurgunculuğu” olarak ifade edilmiştir. Nitekim bu gerekçeyi haklı kılan sebepler mevcuttu. Aynı yıllarda Avrupa ve Doğu Akdeniz’de yaşanan tahıl buhranı, kuraklık ve çekirge istilaları fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. 1851’de 8-12 kuruş olan buğday fiyatı, isyan günlerinde 20-22 kuruşa kadar çıkmıştır ve 1855’te ise 15 ile 28 kuruş arasında değişmiştir (Dayar, 2018, ss. 364-371). Ancak bu çalışmada, Antalya’da tahıl ticaretinde yerel hanedan arasında etkinliğini artırmaya çalışan farklı bir zümrenin -Arap ve Moralı tahıl tüccarlarının- ortaya çıktığı, bu kimselerin İngiliz konsolos vekiliyle ticari-ekonomik ilişkiler geliştirdiği hatta 1853 isyanının bu zümreye yönelik kitlesel bir tepki olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, taşradaki nüfuz mücadelesinin farklı bir versiyonu olan bu isyana ilişkin karmaşık ve birbiriyle bağlantılı siyasî nedenlerin altı çizilmiştir (Dayar, 2018, ss. 364-371).

Ancak, bu isyanın bir köylü ayaklanmasından ziyade içlerinde daha çok esnafın bulunduğu kentlilerin toplanması sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır. İsyancıların hedefinde sözü edilen, çeşitli köy ve çiftliklere tasarruf eden yerel eşrâf bulunmamaktadır. Hatta isyanın çıkmasında halkı kıskırtmakla suçlanan Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmet Ağa, ortadan kaldırılan Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa’nın refik ve müttefiki ailelerden gelmişlerdir (Dayar, 2018, s. 368). Yanıkzâde İsmail Bey, 1844-45 kayıtlarında birkaç çiftlik köye tasarruf eden bir kişidir (Yıldız, 2018, s. 102). Bu durum, bölgede ortaya çıkan nüfuz mücadelesinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Merkezin dikkatini çekmek için belgelerde olayın sebebinin tahıl vurgunculuğu olduğunun belirtilmesi, devletin bu konudaki hassasiyetine vurgu yapmaktadır.

Burada daha çok tarımsal üretim çevresinde şekillenen ama aynı zamanda bölgenin nüfuz mücadelesini de şekillendiren bir ortam söz konusudur. Yerel eşrâftan -ordu ile İstanbul’un zahire ihtiyacının karşılanmasını ve tarıma dayalı diğer vergilerin ödenmesini talep eden- devlet merkezine, zahire arayan yabancı tüccarlardan, yabancı devletlerin elçilerine ve hatta zahire kaçakçılara kadar çeşitli gruplar, bölgedeki üretimden pay almak konusunda mücadele halindedir. Tüm bu taleplerin muhatabı, köylünün emeğidir.

Buraya kadar İstanos'ta mevcut arazilerin 19. yüzyıldaki durumlarından kısaca bahsedilmiştir. Devamında nahiyeye bağlı köylerde yapılan zirâi faaliyetler ele alınacaktır.

2. İstanos'ta Yapılan Zirâi Faaliyetler

İstanos'ta zirâi faaliyetlerin önemli bir kısmı tasarrufu köylüde olup toprakların köylüler üzerinde kaydedildiği, kendine yeterli küçük tarım işletmelerince yapılır. Diğer gruplar arasında ise kiracılık ve ortaklık yapanlar, topraksız zirâi kazancı bulunan haneler ve tarım işçileri bulunmaktadır. Bunların ayrı başlıklar altında incelenmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

A. İstanos'ta Ortaklık ve Kiracılık

Osmanlı Devleti'nde tarım için verilen emeğin zaman zaman serbest reaya, kaçak köylüler ve köleler³ tarafından sağlanması söz konusu olmuştur (İnalçık, 1998, s. 22). Osmanlılar, fethettikleri Bizans ve Balkan ülkelerinde özgürler (*elefteroi*) denilen, kayda geçirilmemiş topraksız bir grup köylüyle karşılaşmıştır. Kendi yönetimlerini tesis ettikten sonra da topraktan kaçan ya da deftere geçirilmemiş reaya, baba ocağını bırakmış oğullar ve kaydedilmemiş göçebeler de aynı biçimde tek bir grup olarak kabul edilmiştir. Topraksızlar denilen bu köylüler, genellikle tımar topraklarında geçici tarım işçisi olarak çalışıp öşür ve dönüm başına hesaplanan reaya vergilerini tımar sahiplerine ödemişlerdir (İnalçık, 2004, s. 117). Tarımda istihdam edilen köle veya esirler, II. Mehmet zamanındaki belgelerde "ortakçı kullar" şeklinde kaydedilmiş ve bazı köylerde toprak işçisi olarak kullanılmışlardır. Statüleri mîrî toprağı devlet adına işleyen reayadan çok farklı olan bu kesimler, daha sonra reaya sınıfına dahil edilmişlerdir (Barkan, 1980a, ss. 575-578).

Osmanlı arazi tahrirleri sırasında burada yapılacak olan tarımsal işleme usulleri, bölgenin özellikleri ve kadim kanunlar göz önüne alınarak belirlendikten sonra bütün mîrî topraklar, 120 ilâ 150 dönüm arasında çiftlikler halinde ayrılmış, sayıları binleri bulan bu çiftlikler köylüye ya yarıcılık (ortaklık) esasına göre ekip biçmeye verilmiş ya da devlet öşür, kesim gibi ödemeleri almak koşuluyla toprağı köylüye icara vermiştir. Ortakçılık yapılması halinde toprak ve tohum, devletin olmasına karşılık emek ve koşum hayvanları ile öteki şeyler, köylünün olmuştur. Mîrî toprakların büyük bölümü, icara verme şeklinde işletilmiştir (Akdağ, 1995, s. 192).

³ Kaynağını savaşların oluşturduğu esir alımları I. Murat zamanında Rumeli fetihleri ile başlamış, pençik uygulaması kapsamında alınan esirlerin beşte biri devletin sayılarak bir kısmı asker yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra yapılan seferlerde esir sayısında yeniden artış olmuştur. 17. yüzyılda Kapalıçarşı civarındaki Esir Hanı'nda belli kuralara göre esir ticareti yapılmıştır. İstanbul'da Esir Pazarı'nda yürütülen esir ticareti Sultan Abdülmecid'in emriyle 1847'de yasaklanmıştır (Engin, 2002, ss. 246-248).

Ortakçılık ve ortaklık, eski ve yaygın birer tarımsal emek biçimidir. Bir değerlendirmeye göre 16. yüzyılda sâhib-i arzla yani toprağı tasarruf eden kişi ile iş birliği yapan çiftçi ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilkinin bir topluluk halinde yaşayan ve padişah hasları üzerinde çalışan çiftçiler, diğerlerini ise yalnız başına reaya toprağında veya tımar erlerinin hassa çiftliklerinde çalışan çiftçiler oluşturmuştur. Bunlardan padişah haslarında çalışan çiftçilere **ortakçı**, reaya toprağında ve sâhib-i arzla iş birliği yapan çiftçilere ise **ortak** denilmiştir. Tımar erlerinin çiftliklerinde çalışanlara da ekseriyetle ortak adı verilmiştir. Buna göre ortaklık; tohumu, hayvanı sâhib-i arzdan alan ve mahsulü onunla paylaşan çiftçi için kullanılmıştır (Beldiceanu-Steinher, 1981, s. 1322). Ortakçı ve ortak tabirleri, Osmanlı köylüleri için kullanılmaya devam edilmiştir.

Ankara, Hamid, Kütahya sancaklarında klasik dönemde hassa çiftliklerinin çoğunu ortakçılar ekmiştir. Özellikle padişah haslarını yalnız ortakçılar ekerken, başlı başına bir köy teşkil etmişlerdir. Ortakçı tarafından işletilen padişah hasası daha çok Karaman eyaletinde görülmektedir (Beldiceanu-Steinher, 1981, s. 1322). Teke sancağı ve ona mülhâk yerlerin idarî taksimat içinde bir dönem Karaman eyaletine bağlanması söz konusu olmuştur. Bu nedenle mevcut toprak işleme usullerinde benzerlikler görülmesi mümkündür.

Mîrî arazinin aralıksız olarak işlenmesi, devletin öncelikli hedeflerinden biridir. Bunun için gerekli olan işgücünün sağlanması da bir o kadar önemli görülmüştür. Tarımsal işgücü açısından bölgesel farklılıklar olmakla birlikte yerli ahalden oluşan ortakçı köylüler önemli yer tutmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı tarımında küçük köylerde halkın çoğunluğu zirâat ve hayvancılıktan geçimini temin etmekte ise de zirâatla uğraşanların hepsi toprak sahibi değildir. Toprağı olmayanlar, tarım işçisine ihtiyaç duyan büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmışlardır. Az toprağı olanlar kendileri için kullandıkları işgüçlerinden artı kalanını, büyük çiftliklerde gündelikçilik yaparak sarf etmiş ve ek kazanç sağlamışlardır (Kütükoğlu, 1995, s. 402). Birçok önemli tarım bölgesinde ve özellikle tarımda işgücü ihtiyacının arttığı hasat mevsiminde işgücü açığı üretimi aksatacak seviyeye ulaşmıştır. Bu açık, ekilebilir toprakları az olan veya iklim nedeniyle henüz hasata başlanmayan yerlerden yapılan işgücü takviyesi ile giderilmiştir (Güran, 1987, s. 229).

Tasarruf sahibi yerel eşrâf veya âyanlar da toprağı işlemek için köylü ile iş birliği yapmak durumundadır. Örneğin Manisa'da Karaosmanoğlu çiftliklerinde asıl emek gücünü ortakçı ve hizmetkarlar oluşturmaktadır. Bunlar arasında Rumlar da bulunmaktadır (Nagata, 1997, ss. 112-116). Tepedelenli Ali Paşa'nın çiftliklerinde oturan ve toprağı işleyen köylü için *yarıcıyân* ve gündelikçiler için *aylakçıyân* tabirlerinin kullanıldığı, tarlaların bu iş grupları tarafından işlendiği bilinmektedir (Sezer, 1998, s. 78). Havza ve Köprü âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin'in çiftliklerinde ortakçıların çalıştığı ve hayvanlarını da onlara kiraladığı görülmektedir (Cezar, 1977, s. 59). Batı Anadolu'da da tarımsal üretimi

gerçekleştiren çiftçi aileleri kendi toprağına sahip küçük aile işletmeleri olmakla birlikte toprağın küçülmesi, topraktan elde edilen gelirin ailenin geçimine yetmemesi gibi durumlarda yeni topraklar kiralayabilmekte veya ortak olarak gelirlerini arttırılabilmekteydi. Tanzimat'la ticarî serbestliğin sağlanmasından sonra Batı Anadolu'da yabancı sermaye yatırımlarının ve çiftlik gibi oluşumların arttığı, köylünün de klasik biçimlerinden uzaklaştırılmaya çalışılan bu ekim faaliyetleri içinde yer almak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir (Özgün, 2012a, ss. 319, 321). Bölgede piyasanın talebine yönelik üretim yapılması konusunda teşvik dahi uygulanmaktadır. Sadece devlet değil, İngiliz pamuk tüccarlarının da pamuk üretimini teşvik için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır (Özgün, 2012b, s. 375).

Tarımsal işgücünün sağlanmasının bir yolu da mevsimlik işçilerdir. Batı Anadolu bu açıdan önemli örnekler verir. Menderes vadisindeki tarlalarda çalışmak için Sisam, Girit, Rodos'tan tarım işçilerinin bölgeye geldiği görülmektedir (Özgün, 2012a, s. 324). Foça kasabasında yapılan zirâi faaliyette ortakçı ve kiracıların birkaç istisna dışında tamamına yakını Rum asıllıdır. Diğer bir işgücü kaynağını da göçebeler oluşturmuştur (Özgün, 2012b, s. 384).

İstanos nahiyesinde 1840 yılı kayıtlarında bu şekilde bölge dışından kaynaklanan bir tarım işliğı söz konusu değildir. Köylerin kendi ahalipleri, zirâi faaliyetleri devam ettirmektedir. Birkaç örnekte var olan göçler, nahiyenin kendi köylerinden ya da Teke sancağı dahilindeki başka köylerden olmaktadır.

İstanos'ta ortaklık tâbiri, gerek diğer toprak sahibi köylülerle ortak ekim yapan köylüler ve gerekse yerel eşrâf tasarrufundaki arazilerde çalışan köylüler için kullanılmıştır. Ancak burada bazı farklı ifadeler söz konusudur. 1840 verilerinde köylünün birbirinin tarlasında yapmış olduğu ekim faaliyeti, *ortaklık mevrû'âtından, müşterek mevrû'âtdan, el tarlasında ortaklıktan* kazanç şeklinde yer almıştır⁴. Bazı kayıtlarda köylünün kendi toprağını ekerek elde ettiği kazanç ile ortaklıktan kazancı ayrı sütunlar halinde belirtilmiştir. Örneğin Yaka köyünde oturan İmam Molla Mehmet'in mevrû'âtı 744 kuruş iken, alt satırda ortaklıktan kazancı olan 220 kuruş *müşterek mevrû'âtdan* şeklinde ayrıca belirtilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9661, 39, h:4).

Ortaklık yanında, az toprağı bulunan veya mevcut toprakları nadas ve hali olan köylülerin ekim faaliyeti ikinci bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kaynaklarda *aherin tarlasında zer' eylediği mahsûlden mevrû'ât* veya *el tarlasında zer' eylediği mahsûlden mevrû'ât* şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade, köylünün söz konusu zirâi kazancını başkasının toprağını işleyerek elde ettiğini açıkça ortaya koymaktadır⁵. Kayıtlara istinaden bunlardan ilkinin,

⁴ Ayrıntılar için bk. Tablo 3.

⁵ Bu ifadelerin yanı sıra bu hanelerin bir kısmının mal varlıkları arasında tarla bulunmaz. Bazı kayıtlarda bu hanelerin durumu daha açık ifade edilmiştir. Bunlar kaynaklarda

ortaklığı ve ikincisinin de kiracılığı işaret ettiğini düşünmek mümkündür⁶. Bu tarım faaliyeti, köylünün diğer köylülerin tarlasında çalışması şeklinde gerçekleşmiştir.

Istanos nahiyesinde başkasının toprağında ekim yaparak kazanç sağlayan hanelerin varlığı, köyden köye değişiklik göstermektedir⁷. Bu ekim faaliyetinin az veya çok yapıldığı ya da hiç yapılmadığı köyler mevcuttur. Bu şekilde tarımsal üretime katkı sağlayan köylülerin önemli bir kısmını topraksız köylüler ile toprağını nadasa bırakan veya boş bırakan köylüler oluşturmuştur. Örneğin Istanos'un Yalınlı-yı Sagîr köyünde el tarlasında zirâat eden 12 hanenin 6'sının hiç toprağı bulunmazken, 6'sının toprağı nadastır. Bunun gibi toplam 157 hanesi bulunan Çıvgalar köyünde, el tarlasında zirâat etmekle tarıma katılan 19 hanenin 14'ü toprağını nadasa bırakmış köylülerdir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 266-287 / 177-219). Avdan köyünde 79 hanenin 5'i el tarlasında zirâat ederken, bunların tümü hiç toprağı bulunmayan köylülerdir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 52-63).

Bazı köylerde bu hanelerin sayısı oldukça azdır. Bunlardan biri olan 67 haneli Beğiş köyünde yalnızca 3 köylü, başkasının toprağında ekim yaparak zirâi kazanç elde etmektedir. Bu 3 köylünün ikisinin toprağı boş ve birisinin toprağı yoktur. Geri kalan 64 hane, kendi tasarrufundaki toprağı işleyerek tarımdan kazanç elde etmektedir. Bundan dolayı Beğiş köyünün mezzû'ât kazancının yalnızca 1860 kuruşu el tarlasında elde edilen kazançtan kaynaklanmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 30-38). Yukarıdakilerden farklı bir örneği Andiye köyü teşkil etmektedir. Toplam hane sayısı 83 olan Andiye köyünde 39 hanede *aherin tarlasında* ekim yapmakla ilgili kayıt bulunmaktadır. Bunlardan 8'inin toprağı nadas ve 6'sının toprağı yoktur. Ancak geri kalan 25 hane, toprak sahibi olduğu halde bu tür bir kazanç görülmektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 8-32).

Bu ekim türlerinin yan yana icra edildiği en iyi örnek, Kışla köyüdür. 1840'ta Kışla'da ortaklık yapan 8 hane, bu faaliyetten 3875 kuruş kazanç elde etmiştir.

tarlası olmayub aherin tarlasında zer' eylediği mahsûlden şeklinde geçmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9664, 116, h:27; 9664, 136, h:15).

⁶ Burada *el tarlası* ifadesi ile anlatılmak istenen başkasının tarlasının kiralınması olmalıdır. Kaynaklar karşılaştırıldığında 1844-45'te *ortaklık* yerine *şerik* ifadesi kullanılmak suretiyle ortaklık yapan haneler belirtilmektedir. Diğer bir ekim türü ise müstecir tarlaları eken köylünün faaliyetidir ve burada kiralama usulü söz konusudur. Eğer ilk uygulama ortaklıkla eşleşiyorsa 1840 yılı verilerindeki başkasının tarlasından kasıt, kiralanan tarlalar olmalıdır. Bu açıdan ikinci kayıtlarda ilk kayıtlara göre daha açık ifadeler kullanılmıştır. Silifke ile ilgili bir temettuat çalışmasında *aherin tarlasında çiftçilik yaptığı, aherin tarlasında zer' eylediği* ifadelerinin topraksız çiftçiler için kullanıldığı, kiracılık ve ortaklık için kullanılmış olabileceği belirtilmiştir (Yalçın, 2003, s. 42).

⁷ Ayrıntılar için bk. Tablo 4.

Aherin tarlasında mevrû'ât kazancı elde eden hane sayısı 32 olup, bu faaliyetten 19524 kuruş yıllık kazançları söz konusudur. Bunlardan ayrı olarak Kışla'da 4 hizmetkar, 1 gündelikçi, 1 bahçıvan bulunmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 4-26).

İstanos'ta ortaklığın, köylü haneler bazında tek tek yapılması yanında köy halkının tamamı tarafından yapıldığı köyler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Dat köyüdür. 1840'ta çiftlik olarak kaydedilmiş olan köyde köylülerin müstakil toprak kaydı bulunmazken, *ağa-yı mûmâileyh ile müşterek mevrû'ât* yaptıkları kaydedilmiştir. Bu kişi, yukarıda bahsedilmiş olan Hacı Mehmet Ağa'dır⁸. Köylüler onun ortağı olup ortaklıktan toplam kazançları, 4337 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 16).

Bir çiftlik köy de Manay köyüdür. Çiftlik sahibi Murtınalı Mehmet Emin Bey'dir. Köylülerin *sâhib-i çiftlik Emin Beğ ile müşterek mevrû'âtdan kazançları* söz konusudur. Kemerağzı köyü çeltik mukataası olarak tarif edilmişse de mevcut topraklar bir, yirmi beş ve yirmi altı numaralı hanelerde bulunan ağalar üzerine kayıtlıdır. Bahsi geçen toprak 3000 dönüm olup, 27 hanenin 3'ü toprak sahibi iken 23'ü toprak sahibi değildir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661). Karadığın köyü, 1840 yılı kayıtlarına göre Evkâf-ı Hümâyûn Çiftlikâtındandır. Yapılan ekim faaliyeti *aheriyle müşterek* ekim olup, 15 hanenin tamamı topraksızdır. 15 numaralı hanedeki çiftlik kethüdası hariç diğer hanelerin toprağı olmadığı halde zirâî kazancı söz konudur.

Verilen örneklerde kayıtlara nazaran ağalar ile yapılmış ortak bir ekimden açık biçimde söz edilmekte iken 1844-45'te çiftlik olduğunu bildiğimiz köyler için 1840 yılı verilerinde ortak ekim ifadesi yer almaz. Ancak kaynaklar karşılaştırıldığında 1840 yılında bu köylerde yapılan ekim faaliyetinde, tasarruf sahibi ağalardan bahsedilmeksizin, haneler üzerinde toprak kaydı olmadığı halde zirâî kazanç tespit olunmaktadır. Bu hanelerin de ortaklık konusu kapsamında ayrıca ele alınması gerekmektedir. 1844-45 yılı kayıtlarında Hacı Mehmet Ağa'nın tasarrufunda çiftlik olan (Yıldız, 2018, s. 103) diğer köyler; Yeleme, Köseler, Leylek köyleridir. Leylek köyünün toplam 33 hanesinin hiçbiri üzerinde toprak kaydı bulunmaz ve bunlardan 27 hanenin toprağı olmadığı halde zirâî kazancı söz konusudur. Yeleme ve Köseler köylerinin de büyük bölümü, toprağı olmadan zirâî kazancı olan hanelerden oluşur. Bu köylerin hane sayılarının az olması dikkat çekicidir. Yukarıda değinildiği üzere bahsedilen nedenlerden dolayı boz ve hali köylerin Hacı Mehmet Ağa tarafından şenlendirilmesi

⁸ 1840 yılı temettuat kayıtlarında sınırlı olan bu tür çiftliklerin 1844-45 yılında daha yaygın olarak yer aldıkları görülmektedir. Bunun, yazım veya kayıt tutulması usulüyle ilgili bir durum mu, yoksa toprak tasarruf şekillerinde gerçekleşen bir değişimle ilgili bir durum mu olduğu belli değildir. Adı geçen Hacı Mehmet Ağa'nın özellikle 1844-45 kayıtlarında İstanos köylerinden birkaç çiftlik köyün sahibi olduğu görülmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9670,9699,9720,9776).

ihtimaline ilişkin kayıtlarda dikkat çekici bir husus görülmektedir. Örneğin Köseler köyünde haneler toprak sahibi olmadığı halde bazı hanelerde *Avdan'da harım* veya *Karataş'ta harım*, *Bademağacı'nda bağ*, *Çaykenarı'nda harım* ibareleri yer almaktadır. Söz konusu köyler, İstanos'a bağlı diğer köylerdendir. Birkaç hanede yer alan bu kayıtlar, bu kişilerin aslında adı geçen köylerden olmalarına rağmen ekim faaliyeti için Köseler'de istihdam olunmuş olabileceklerini düşündürmektedir. Aynı durum Leylek ve Karakuyu köylerinde de görülmekte, *karyesinde bağ*, *Bademağacı'nda bağ* şeklinde yer almaktadır. Bu durum, birkaç örnekle sınırlıdır⁹ (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661,9664).

Kargın köyü, vakıf topraklarından olup 1840 yılında bununla ilgili bir kayıt düşülmemiş ise de vakıf defterlerinde 1838'de bir vakıf çiftliğidir. 1844-45 kayıtlarında Hamidiye Evkâfından olduğu belirtilmiş ve yerel eşrâfa kiralanmıştır (Yıldız, 2018, s. 103). 1840 yılında tasarruf sahipleri ile ilgili bilgi bulunmasa da köyde mevcut 44 hanenin hiç birisinin toprağı yoktur. Toprağı olmadığı halde zirâî kazancı olan hane sayısı 37'dir. Karakuyu köyünün de bir paşa akrabasına ait bir köy olduğunu ikinci kayıtlar göstermektedir. 1840 yılında köyde toplam 25 hanenin 24'ü topraksız olduğu halde zirâî kazancı mevcuttur. II. Mahmut vakıflarından olduğu ikinci kayıtlardan öğrenilen Yuva, Anbehan, Zivind köyleri de (Yıldız, 2018, s. 101) 1840'ta tamamı topraksız olduğu halde zirâî kazancı bulunan köylülerce işlenmektedir. Çukurca köyü, 1840 yılında hanedandan Mehmet Beğ'in çiftliğidir. İkinci kayıtlarda Şeyh Ali Ağa ile müşterek tasarruf etmiş ve onun tarlası için *çiftlik ta'bîr olunur tarla* yazılmıştır. Tarlası 5000 dönümdür. Toplam 25 hanenin 21'i toprağı olmadan zirâî kazancı olan hanelerdir¹⁰.

B. İstanos'ta Tarım İşçiliği

Tarım arazilerinde yüzölçümleri 10-50 dönüm arasında olan işletmeler, orta büyüklükte bir ailenin çalışma zamanını dolduracak genişlikteydi. Büyük işletmelerse hasat zamanı gibi zirâî faaliyetlerin arttığı zamanlarda yardımcı işgücüne ihtiyaç duyulan işletmelerdir (Güran, 1987, s. 243). Sahibi tarafından işletilen çiftlik tipi işletmelerin, küçük üretici aile işletmeleri ile arasındaki en önemli fark, üretim faaliyetinin her safhasında ücretli iş gücü çalıştırmalarıdır. Osmanlı Devleti'nde çiftlik işletmeleri, iki türlü işçi çalıştırıyorlardı. Bunların bir bölümü, yıllık ya da altı aylık bir süre için tutulan ve *hizmetkâr* adı verilen sürekli işçilerdi. Bunlar, zirâî faaliyetin en durgun zamanlarında bile çiftlikte bulunması gereken işçiler olup bir kısmı bütün bir yıl için tutuluyorlardı. Bunlara ek olarak

⁹ Bu tür durumlar tahrir kayıtlarında bile mevcuttur. 1585'te III. Mehmet dönemindeki mensuh müsellemlerinde bazı zümrelerin farklı köy veya yerlerden oldukları tespit olunmuştur. Yani çiftlik belirli bir köye ait olmasına ve orada kaydedilmesine rağmen, ahalinin farklı köy, kaza, sancak vb. yerlerden olduğu görülmüştür (Karaca, 2009, s. 204).

¹⁰ Diğerleri ile ilgili ayrıntılar için bk. Tablo 2.

zirâî faaliyetin yoğun olduğu ilkbahar ve yaz mevsimlerinde altı aylık bir süre için alınan işçiler mevcuttu. Çiftliklerde çalışan işçilerin ikinci bölümü ise *orakçı*, *harmancı* gibi adlarla anılan gündelikçi işçilerdi. Bunlar zirâî faaliyetin yoğunluğunun en yüksek düzeye çıktığı orak ve harman zamanlarında işe alınıyorlardı. Çiftlik sahibinin bu şekilde sürekli, uzun süreli ve geçici işçi çalıştırması emek maliyetini en alt düzeyde tutma düşüncesine dayanıyordu (Güran, 1987, s. 252).

İstanos'ta da yukarıda ana hatlarıyla belirlenen ekim faaliyetlerinin yanı sıra açık bir şekilde rençber, amele, gündelikçi, ırgat, hizmetkar, kethüda, orakçı şeklinde yazılarak diğer çiftçi hanelerinden ayrı kaydedilen ve tarım faaliyetine emek olarak katılım sağlayan bir kesim daha bulunmaktadır. Şüphesiz onların durumları kaynaklardan daha net takip olunabilmektedir. Tepedelenli Ali Paşa'nın Manastır'daki çiftliğinde hizmet veren, çiftlikte oturarak tohumu ondan alan ve ürünü onunla paylaşan çiftçiler *yarıcıyân*; çiftlikte çalışan belli bir işi olmayan gündelikçiler, *aylakçıyân* olarak ayrı değerlendirilmektedir (Sezer, 1998, s. 77). Kullanılan terimler farklı olmakla birlikte Rumeli'de de ortaklık yapan köylü ile gündelikçilik yapan köylü net biçimde ayrılmaktadır.

Rençber, amele, gündelikçi, hizmetkar gibi işçiliklerin düzensiz, tek tek yapılan bir işçilik olduğu ve ücret¹¹ karşılığı yapıldığı, öte yandan ortaklığın elde edilen ürünün yarı yarıya paylaşılması hesabıyla yapıldığı ikinci tür kaynaklardan anlaşılmaktadır.

1840 yılında, İstanos'ta 8 ırgat bulunmaktadır. Bunların 4'ü Mirahor köyündedir. Bu köylüler, ırgatlıktan en az 80 kuruş ve en çok 464 kuruş kazanç elde etmiştir¹². Kazançları gibi mal varlıkları da oldukça azdır. En fazla mal varlığı bulunan ırgatın 1480 kuruşluk ve en az olanın 50 kuruşluk mal varlığı mevcuttur. Bu ırgatlardan 6 numaralı hanede meskûn İbrahim'in 1480 kuruşluk mal varlığı içinde birkaç baş hayvanı, bağı ve tarlası mevcuttur. Öte yandan mal varlığının kıymeti 50 kuruş olan Ali adlı köylünün sadece bir adet merkebi bulunmaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 6, 16, 17, 18 / 9664, 145,149). Aynı yıllarda İstanos'ta 2 gündelikçi¹³ kaydedilmiştir. Gündelikçilik yapan köylülerin de mal

¹¹ Kayıtlarda da bu işçiliklerin karşılıkları için ücret ifadesi kullanılmıştır. Osmanhalifeler köyünün 21 numaralı hanesinde meskûn, Ömer Ali adlı kimsenin hizmetkarlık ücreti 234 kuruştur. Bu durum *hizmetkâr olduğundan bir senede ücreti* şeklinde yazılmıştır (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9664, 174).

¹² Batı Anadolu'da ırgatlık ücretlerinin yıllık 300-400 kuruş arasında olduğu görülmektedir (Özgün, 2012a, s. 328).

¹³ 1844-45 verilerinde sayıları oldukça artan gündelikçiler için bu kayıtlarda *imâleci* veya *amele* tabirinin kullanıldığı görülmektedir. "İmâle işçilere ödenen gündelik ücret" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2002, s. 432). İmâleci de bu kazancın muhatabı olan kişiyi işaret etmektedir. Bunların 1840'ta 2 olan sayısı, 4-5 yıl sonra nahiye genelinde 28'e yükselmiştir. Bu şekilde ücretle tarım işçiliği yapan köylü hanelerin

varlıkları azdır. İşten kazançları birbirine çok yakın olan 149 ve 150 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 2 / 9664, 74).

Hizmetkarlık özellikle fakir ve topraksız köylünün¹⁴ yaptığı tarım işçiliklerinden biridir. Bu durum, belgelerde yer alan örneklerin incelenmesi ile daha net ortaya çıkmaktadır. 1840'ta Garipçe'de hizmetkarlık yaptığı görülen iki hanenin, hizmetkarlık kazancı dışında başka hiçbir geliri bulunmamaktadır. Yine aynı yıllarda Kışla'da hizmetkarlık yapan 4 hanenin hizmetkarlık kazançları dışında başka gelirleri veya mal varlıkları mevcut değildir. Bu kimselerin hizmetkarlıktan elde ettikleri en düşük yıllık kazanç, 100 ve en yüksek yıllık kazanç, 500 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 29, 53 / 9664, 225, 226, 227, 228). 1840 yılı için İstanos köylerinde bulunan toplam hizmetkar sayısı 16 olup, bunların 13'ü 1000 kuruşun altında mal ve kazanç toplamına sahiptir.

Hizmetkarlar içinde en iyi durumda olan 3716 kuruşla *hizmetkâr-ı âyan* olarak kaydedilen Ali Fahreddin-i Kebir köyünden Kadı Ömer'dir. Onun toplam mal varlığı diğerlerinden fazladır. Köyün âyanı bir numaralı hanede oturan Şeyh Ali Ağa olduğuna göre söz konusu hizmetkar onun için çalışmaktadır. Kadı Ömer, aynı gerekçeyle vergi de ödememektedir. Bu durum, *hizmetkâr-ı âyan olduğundan sâlyânesi olmadığı* şeklinde ifade edilmiştir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9664, 132, 159). Batı Anadolu'da hizmetkar ücretleri yıllık 200, 500, 900 kuruş gibi meblağlara tekabül etmektedir (Özgün, 2012a, s. 328).

Tarım hizmet gruplarından biri de kethüdalıktır. Bu işçilik özellikle kişilerin tasarrufundaki çiftliklerde, çiftliklerin işleyişinden sorumlu kişiler için kullanılan bir tabirdir. Yine fakir köylünün ifa ettiği işlerdendir. 1840 yılında İstanos'ta 5 kethüda bulunmaktadır. Karadığın'de bulunan kethüdanın hiçbir mal varlığı bulunmamaktadır ve tek geçim kaynağı, bu işten sağladığı 500 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 7). Leylek köyünde kaydedilmiş bulunan bir kişi için *İmecik kethüdâsı* tabiri kullanılmıştır. Onun da hiç mal varlığı bulunmadığı, tek kazancının bu işten elde ettiği 500 kuruş olduğu görülür. Hanesinin Leylek'te kaydedilmiş olduğuna bakılırsa bu kişi, Leylek köyündendir. Kethüdalık işini İmecik'te yapmakta ve geçimini orada sağlamaktadır. Bu örnek, nahiye genelinde köyden köye işçilik için göç olayının mevcut olduğunu göstermektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 119). Kışla'da bulunan tek bahçıvanın bu işten kazancı

sayısının artması, köylülerin refah seviyesinin en azından bu haneler için gerilediğini göstermektedir. Yine 1840'ta İstanos'ta 16 olan hizmetkar sayısı, 1844'te 58'e ve 1 olan bahçıvan sayısı 3'e çıkmıştır (Yıldız, 2018, ss. 164-166).

¹⁴ Bunlardan bazılarının çok fakir olduğu, haneleri mevcut olmadığı için nüfus bilgilerinin numara üzerine kaydedildiği görülür. Çalışmakta oldukları ağaların sağladıkları barınma imkanlarını kullanmaları mümkündür. Temettuat kayıtlarında bu durum; *işbu kimesne hâne olmayub nüfûs defterinin iki yüz on beşinci numerosunda mukayyed* tir şeklinde yer almaktadır ve devamında *Ali'nin malı olmayub İbrahim Ağa'nın hizmetkârı olmağla* denilmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9664, 24, no:225).

208 kuruş ve tüm mal varlığının kıymeti 382 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 91).

Rençberlik sonraki yıllarda çiftçilik için kullanılacak olmakla beraber, bu dönemde muhtemelen ırgatlıkla eşanlı olarak kullanılmıştır¹⁵. 1840 yılında İstanos'ta 4 rençber bulunmaktadır. Bunların rençberlikten en az 225 ve en fazla 600 kuruş kazançları mevcuttur. Yuva köyünde bulunan rençber, 600 kuruş gibi iyi bir meblağ kazanmaktadır fakat bunun dışında hiçbir şeyi bulunmamaktadır (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 34). Orakçılık da bu tarım faaliyetleri içinde sayılabilir. Söz konusu yıllarda nahiyede 4 orakçı mevcut olup 2'si Yazır köyündedir. Orakçılıktan kazançlar, 125 ilâ 480 kuruş arasında değişmektedir (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9663, 27,32 / 9664, 8,16).

Bunlara eklenebilecek bir diğer iş de tek kayıta rastlanan ve Çıvgalar köyünde bulunan *mezrû'ât bekçisidir*. Adından da anlaşıldığı üzere ekinin korunması ve güvenliği için böyle bir işçiye ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Onun bu işten kazancı, 440 kuruştur (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 151).

Yukarıda belirlenen ekim türlerinin birbirlerinden farklı¹⁶ olduklarıyla ilgili örnekler mevcuttur. Bununla ilgili bir kayda 1840 yılında Mirahor'da rastlanmaktadır. Hem ırgatlık hem de ortaklık kaydı aynı hanenin gelir kalemleri arasında, ayrı sütunlarda yer almakta ve ayrı fiyatlandırılmaktadır. Bu köyde bulunan 17 numaralı hanenin ortaklıktan 450 kuruş ve ırgatlıktan da 80 kuruş kazandığı görülmektedir. Aynı şekilde 18 numaralı hanede köylünün ortaklıktan kazancı, 700 kuruş iken ırgatlıktan 150 kuruştur¹⁷ (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9663, 77).

¹⁵ Farsça renc-ber kelimesi *sıkıntı* manasındaki *renc* ile çeken manasındaki *ber* kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve "sıkıntı çeken, meşakkatli, ağır işlerde bulunan kimse" için kullanılmıştır (Devellioğlu, 2002, s. 886). Buradaki kullanımı ırgatlıkla eşdeğer tutulmuştur.

¹⁶ Bu söz konusu fark, özellikle 1844-45 temettuat kayıtlarında çok daha net olarak ortaya konulmuştur. Bu kayıtlarda çiftçilik yapan reaya için *erbâb-ı zirâat* tabiri kullanılırken, bazı köylülerin açık biçimde rençber, amele, gündelikçi (imâleci veya amele), ırgat olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu hanelerin varlığı; toprak sahibi haneler dışında kalan, çoğu topraksız olan, toprağı işlemekle geçimini sağlayan ve tarıma emeği doğrultusunda katılan köylülerin varlığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de bu şekilde yazılan haneler, iktisadî imkanları daha sınırlı olan ve bu tür bir işçilikle hayatını idame ettiren hanelerdir (Yıldız, 2018, ss. 166-174).

¹⁷ Kaynaklarda birbirinden farklı diğer ekim türleri de ayrı ayrı kayıt altına alınmıştır. Örneğin Karataş köyünde bulunan Muhtar Mehmet'in 100 dönüm tarlası ile bu tarladan elde ettiği 1520 kuruş *mezrû'ât* kazancı mevcuttur. Bir alt satırda ise Beşkazalı Mustafa ile yaptığı müşterek kendir ekiminden 500 kuruş kazanç elde ettiği kaydedilmiştir ve bu ikisi ayrı ayrı kaydedilmiştir. Kayıtların tutulma usulü her bir kazanç türünü ayrı ayrı kaydetmek yönünde şekillenmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d., 9661, 50, h:20).

Tüm bu hizmet gruplarının elde ettiği kazançların diğer köylü haneleri ile kıyaslandığında düşük olduğunu söylemek mümkündür¹⁸. Bu köylüler, genel olarak buldukları köylerin en az kazanç veya mal varlığına sahip haneleri olmuştur. Örneğin iki rençber ve bir hizmetkarın bulunduğu Yuva köyünde bulunan 55 haneden 2'si 100-500 kuruş arası; 6'sı 500-1000 kuruş arası; 40'ı 1000-5000 kuruş arası; 6'sı 5000-10000 kuruş arası ve 1'i de 10000 kuruş üstünde gelir ve kazanç toplamına sahiptir. Bu hanelerden 100-500 kuruş arası varlık sahibi olan biri söz konusu hizmetkardır. Rençberler ise 500-1000 kuruş arasında varlık sahibi olan 6 haneden ikisini teşkil etmişlerdir. Çoğunluğu oluşturan 1000-5000 kuruşluk dilime girememişler, Yuva köyündeki en az mal ve kazanç sahibi haneler arasında yer almışlardır (BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661, 134-147)¹⁹. Ana hatlarıyla çeşitli İstanos köylerinde bulunan bu iş grupları ile örneklem olarak ele alınan Yuva köyünün diğer haneleri karşılaştırıldığında bu tür grupların mal ve kazanç aralıklarının 500-1000 kuruş arasında yoğunlaşmasına karşılık; Yuva köyünün diğer hanelerinin mal ve kazanç aralığının 1000-5000 kuruş arasında yoğunlaştığı görülmektedir (BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661, 9663, 9664).

Sonuç

Tarımsal faaliyetler, Osmanlı ekonomisi içinde önemli bir yer teşkil etmekte olup devlet var olduğu müddetçe bu durum önemini korumuştur. 19. yüzyıl boyunca Teke sancağına bağlı Antalya kazasının bir nahiyesi olan İstanos nahiyesi de bu ekonomik faaliyet bütünü içindeki yerini almıştır. Tımar sisteminin bozulması sonrasında ve bazı olaylar sonucunda memleket genelinde ortaya çıkan iktisadî, siyasî, sosyal şartların Teke yöresindeki köylünün üretimini de olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

İstanos'ta yaya ve müsellemler ocaklarından müntakil ve mensûh çiftliklerin büyük bir kısmı ocakların kaldırılması ve sakinlerinin reâyâ yazılmaları sonucunda köylü üzerinde kalıp eşkinci tımar ve zeameti olarak tanımlanmışken, tarihî süreç içerisinde bir kısmı da mukataa vb. uygulamalar kapsamında yerel eşrâfın eline geçmiş; Tekelioğlu ailesinin hükmettiği yıllar boyunca onların idaresinde kalmıştır. Ailenin ortadan kaldırılması ve bölgedeki etkinliğinin son bulmasının ardından diğer yerli ailelerin etkinlik sahasına girmiştir. 1840 yılı için net olarak belirtilmese de daha sonraki yıllara ait kayıtlara nazaran bazı köyler de padişahlar tarafından vakfedilerek vakıf hukuku kapsamında yerel eşrâfa kiralanmıştır.

Teke yöresinde ortaya konulan tarımsal artık üzerinde başta devlet olmak üzere yerel eşrâf, yabancı tüccarlar, yabancı devlet elçileri ve bunların bölgede ittifak kurdukları kimselerin doğrudan veya dolaylı talepleri yapılan bazı çalışmalarda görülmektedir. Yerel eşrâf ve âyanın kendi arasındaki mücadele, devletin bunlara

¹⁸ Ayrıntılar için bk. Tablo 5.

¹⁹ Ayrıntılar için bk. Tablo 1.

karşı vermiş olduğu mücadele ve diğerlerinin bölgedeki etkinliklerini arttırma çabasının merkezinde bölgedeki zirâî üretim bulunmaktadır. Bu durum köylü üzerindeki baskının büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

İstanos'ta mevcut tarım faaliyetleri, arka plan itibarıyla mîrî toprak rejimi ve tımar sistemi çerçevesinde çoğu toprakların köylüler üzerinde yazılı olduğu kendine yeterli küçük tarım işletmeleri yanında ortaklık, kiracılık, tarım işçiliği gibi uygulamaların devam ettiği bir zeminde şekillenmiştir. 1840 verilerine göre İstanos'ta ortaya konulan zirâî faaliyetlerin bir kısmını köylülerin -birbirlerinin tarlalarında yapmış oldukları- ortaklık ve kiracılık (el tarlasında yapmış oldukları ekim faaliyeti) oluşturmaktadır. Bir kısmını ise yerel eşrâfin tasarrufunda olan veya padişah vakıfları arasında yer alıp yerel eşrâfa kiralanan arazilerde topraksız köylü tarafından icra edilen ekim faaliyeti oluşturmaktadır. Dördüncü bir grup olarak da açık bir biçimde hizmetkar, kethüda, rençber, ırgat, gündelikçi, orakçı, bahçıvan olan hanelerin tarıma emekleri oranında katılımlarının olduğu tespit edilmektedir.

1840 verilerine göre İstanos'un 45 köyünün 21'inde köylülerin birbirlerinin tarlalarında yaptıkları türden bir ortaklık görülmektedir. Bu 21 köyün toplam 1453 hanesinin 51'inde bu tür ortaklık yapılmaktadır. Köylünün bu ekim faaliyetinden kazancı, 37781 kuruştur. Yine 1840 verilerine göre İstanos'un 45 köyünün 22'sinde el tarlasında ekim yapan hanelerin mevcudiyeti tespit edilmektedir. Bu 22 köyün toplam 1441 hanesinin 225'inde köylü bu faaliyetten 142070 kuruş kazanç elde etmektedir. Bunlara ek olarak topraksız oldukları halde zirâî kazancı bulunan köyler tespit edilmiş olup 45 köy içinde 12 köy, bu gruba dahildir. Bu köyler, daha çok yukarıda bahsedilen vakıf çiftlikleri ile tasarrufu ağalara bırakılmış köylerdir. 12 köyün toplam 380 hanesi içinde toprağı olmaksızın zirâî kazancı bulunan hane sayısı, 331'dir. Onların topraksız mevrû'attan toplam kazançları ise 298155 kuruştur. Toprağı olmayan ve zirâî kazancı bulunmayan, çobanlık yapan, fakir olan ya da sadece birkaç baş hayvanı bulunan 42 hane, bu değerlendirmenin dışında bulunmaktadır. Toplamı 380 olan hanelerin içinde tarla sahibi hane sayısı sadece 7'dir. Son olarak ele alınan tarım hizmet gruplarının da yine söz konusu yıllardaki bu işçiliklerden yıllık kazancı, 10510 kuruştur. Toplamda 41 hane, geçimlerini bu işçilik türlerinden sağlamışlardır. İncelediğimiz kaynaklara nazaran İstanos'ta ortaya konulan ekim faaliyetlerinde tarım işgücünün tamamına yakını, köylüden ve köy içinden temin edilmektedir. Bazı istisnai örnekler de yine Teke yöresi dahilinden ve nahiyenin diğer köylerindedir. Köylü toprak sahibi olsun ya da olmasın, üretime emeği doğrultusunda katılmakla hem devlet hem de kendi ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Tablo 1. 1840 Yılı Tarım Hizmet Grupları Haneleri ile Yuva Köyü Hanelerinin İktisadî Dağılımı (Kuruş) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664).

Kuruş Aralıkları	100-500	500-1000	1000-5000	5000-10000	10000 üstü	Hane Sayısı
Tarım hizmet grupları	9	20	12	-	-	41
Yuva köyü haneleri	2	6	40	6	1	55

Tablo 2. Toprağı Olmadığı Halde Zirâî Kazancı Bulunan Köyler (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664).

Köyler	Toplam Hane Sayısı	Tarla Sahibi Hane Sayısı	Tarlasız Olmadan Zirâî Kazancı Bulunan Hane Sayısı	Diğer	Tarlasız Zirâî Kazanç
Karadığın	15	-	14	1	10761
Kargın	44	-	37	7	43853
Kemerağzı	27	3	23	1	20339
Karakuyu	25	-	24	1	24132
Yuva	55	-	47	8	55434
Anbehan	34	-	31	3	20996
Zivind	89	-	82	7	75017
Manay	12	-	12	-	8363
Yeleme	10	2	6	2	2891
Köseler	26	2	20	4	15412
Leylek	33	-	27	6	16620
Dat	10	-	8	2	4337
12	380	7	331	42	298155

Tablo 3. İstanos'ta Ortaklık (1840) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661,9663,9664).

Köy	Toplam Hane Sayısı	Ortaklı Hane Sayısı	Ortaklıktan Kazanç
Yaka	31	1	220,5
Garibçe	57	1	157,5
Kışla	107	8	3875
Taşkesiği	38	1	260
Ali Fahreddin-i Sagir	123	1	1100
Çıvgalar	157	6	4709
Mamatlar	27	2	2826
Yalınlı-yı Kebir	67	2	1795
Yalınlı-yı Sagir	65	3	2908
Fığla	156	9	5929
Andiye	83	2	496
Belen	31	1	300
Beğiş	67	1	675
İmecik	91	1	2100
Avdan	79	1	650
Sımandır	30	1	1380

Kargalık	32	1	300
Mirahor	23	3	1400
Karabayır	55	1	550
Bayat	33	3	3000
Yazır	101	2	1150
TOPLAM	1453	51	37781

Tablo 4. İstanos'ta El Tarlasında Zirâat Eden Köylüler (1840) (BOA. ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664)

Köy	Toplam Hane Sayısı	El Tarlasında Eken Hane Sayısı	Bu Ekimden Sağlanan Kazanç
Kışla	107	32	19524
Ali Fahreddin-i Kebir	117	1	266
Osmanhalifeler	23	1	157
Çıvgalar	157	19	9981
Mamatlar	27	1	687
Yalınlı-yı Kebir	67	13	12302
Yalınlı-yı Sagır	65	12	9060
Akkilise	25	5	2758
Yelten	61	21	15315
Fığla	156	20	9462
Gözer	12	3	2090
Andiye	83	39	25535
Belen	31	16	8529
Beğış	67	3	1860
İmecik	91	5	2762
Avdan	79	5	2350
Kargalık	32	1	645
Mirahor	23	1	1050
Sekülü	15	9	7050
Karabayır	55	4	2900
Yazır	101	5	3316
Ürkütlü	47	9	4471
TOPLAM	1441	225	142070

Tablo 5. İstanos'ta Tarım Hizmet Gruplarının İktisadî Durumları (1840) (BOA., ML. VRD. TMT. d. 9661, 9663, 9664)

İş Kolları	Bulunduğu Köy	İşinden Kazancı	Mal Varlığı	Mal Varlığı Kıymeti
Irgat	Ali Fahreddin-i Kebir	200	4 baş hayvan	585
	Çıvgalar	464	2 baş hayvan kırk dönüm tarla	200
	Fığla	134	1 merkep	50
	Fığla	125	2 baş hayvan	170
	Mirahor	150	İnek, keçi, kısrak, merkep gibi hayvan ile bağ, tarla	1480

	Mirahor	100	Merkep, beygir, öküz, inek, keçi ve kırk dönüm boş tarla	807
	Mirahor	80	Bir merkep, 2 dönüm bahçe	155
	Mirahor	150	Merkep, tosun, keçi ile iki dönüm harım	302
Hizmetkar	Çaykenarı	400	Sadece üç dönüm harım	100
	Yuva	250	2 merkep, 1 kısır inek	170
	Garipçe	420	-	-
	Garipçe	500	-	-
	Kışla	250	-	-
	Kışla	250	-	-
	Kışla	300	-	-
	Kışla	100	-	-
	Dat	300	1 merkep, 1 inek	120
	Sülekler	290	1 merkep, yüz elli dönüm harım, seksen dönüm tarla (boş ve nadas)	450
	Ali Fahreddin-i Kebir	-	Kısrak, tay, kuzu, inek, dana ve merkep	2320
	Ali Fahreddin-i Kebir	202	Keçi, inek, sığa ve yüz dönüm tarla	570
	Osmanhalifeler	234	2 Öküz, 1 merkep, 1 inek	340
Yalınlı-yı Sagır	350	1 sıpalı merkep	55	
Fiğla	249	1 merkep, 5 keçi, yarım dönüm bağ, 30 dönüm boş tarla	244	
Belen	115	Bir dönüm bahçe ve bir merkep	150	
Gündelikçi	Kışla	149	1 tek sıpalı merkep	60
	Mirahor	150	Merkep, beygir, öküz, inek, keçi, teke ve harım	952
Kethüda	Karadığın	500	-	-
	Çaykenarı	650	Beş dönüm harım, üç dönüm bağ	350
	Leylek (İmecik kethüdası)	500	-	-
	Zivind	-	-	264
	Garibçe	-	Öküz, tosun, inek, merkep ve yirmi beş dönüm tarla (20 dönümü boş)	615
Rençber	Yuva	600	-	-
	Yuva	200	1 merkep ve bir evlek bağ	130
	Sülekler	320	1 kısrak	160
	Fiğla	225	15 keçi, biraz bağ, doksan beş dönüm boş tarla	384
Orakçı	Yalınlı-yı Sagır	480	1 öküz ve inek, 2 merkep, seksen dönüm tarla yarısı ekili, yarısı boş	2742

	Yalınlı-yı Kebir	125	Deve, inek, keçi, koyun, merkep, kovan	550
	Yazır	150	2 merkep, öküz, inek vs. hayvan, bir evlek bağ, altmış dönüm tarla 10'u boş	724
	Yazır	200	1 merkep	85
Bahçıvan	Kışla	208	İnek, düğe, dana ve 2 merkep	382
Mezrû'ât bekçisi	Çıvgalar	440	1 merkep	60
TOPLAM	41	10510		15726

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9661.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9663.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9664.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9670.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9699.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9720.

BOA.ML.VRD.TMT. d, 9776.

2. Araştırmalar

Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (2. bs.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyancıları*. Ankara: Barış Yayınları.

Armağan, A. (2011). XVI. Yüzyılda Teke Sancağının Yönetimi ve Yöneticileri. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 273-293.

Barkan, Ö. L. (1980a). XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri. *Türkiye'de Toprak Meselesi* (1. bs.) içinde (ss. 575-686). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1980b). Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi. *Türkiye'de Toprak Meselesi* (1. bs.) içinde (ss. 291-375). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Beldiceanu-Steinherr, I. (1981). XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)* içinde (ss. 1321-1326).

Cezar, Y. (1977). Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi). *Belleten*, XLI(161), 41-78.

- Cin, H. (1966). Osmanlı Toprak Hukukunda Mîrî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 745-798.
- Çadırcı, M. (1987). Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim. *Belleten*, LI(201), 1215-1240.
- Dayar, E. (2018). 1853 Antalya İsyanı. *Adalya*, (21), 363-378.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dinç, G. (2019). Antalya Buğdayı İstanbul Fırınlarında: XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'un Buğday İhtiyacının Karşılmasında Antalya'nın Önemi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 289-301.
- Durgun, H. (2014). *XIX. Yüzyılda Teke Sancağı'na Bağlı Elmalı Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Basılmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Emecen, F. (2003). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi.
- Engin, N. (2002). Köle. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 246-248).
- Faroqhi, S. (2002). İktisat Tarihi 17. ve 18. Yüzyıllar. S. Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (C. 3, ss. 189-216). Ankara: Cem Yayınevi.
- Gökbilgin, M. T. (2001). Nahiye. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss.1-14).
- Güran, T. (1987). Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (1), 225-303.
- Halaçoğlu, A. (2002). *Teke (Antalya) Mütessellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- İnalcık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. Ç. Keyder ve F. Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde (ss. 17-35). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Sezen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Tanzimat Nedir?. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Haz.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 13-35). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karaca, B. (2002). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, B. (2009). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Kütükoğlu, M.S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten*, LIX(225), 395-412.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgün, C. (2012a). Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler (1844-1914). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 319-331.
- Özgün, C. (2012b). XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 371-395.

- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 11, s. 522).
- Quataert, D. (2006). Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Haz.), F. Acun (Çev.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss. 447-455). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sezer, H. (1998). Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Bellekten*, LXII(233), 75-105.
- Tızlak, F. (2002). Tekelioğlu İsyanı. XIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde (C. III/I, ss. 237-254).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi* (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 525-551.
- Yalçın, A. (2003). Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Silifke Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı. *OTAM*, 15(15), 13-87.
- Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler. *Bellekten*, XXXVIII(152), 657-708.
- Yıldız, T. M. (2018). *1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu* (Basılmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.

